

فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی
دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)
سال دوازدهم شماره ۴۶ تابستان ۱۴۰۲

دلالت‌های اهتمام به علم و فناوری در حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس

● احمد ایمانی پور ●

دانشجوی دکتری امنیت پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

● سلیمان علیزاده ●

دکتری امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

● علی اکبر سورانی ●

دانشجوی دکتری امنیت سایبر، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

● روح... سبحانی ●

دانشجوی دکتری حقوق دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۰

چکیده

حفاظت اطلاعات یکی از ارکان نیروهای مسلح در ستاد و صف است که مأموریت آن ماهیت ضداطلاعاتی دارد. هرچند امروزه برخورداری از علم و فناوری از عوامل برتری و موفقیت در این عرصه محسوب می‌شود اما اینکه آیا در شرایط خاص دوران دفاع مقدس نیز این موضوع مورد توجه بوده و نقش‌آفرینی کرده‌است، نیازمند پژوهش است. لذا سوال اصلی پژوهش پیرامون یافتن نشانه‌هایی از اهتمام به علم و فناوری در فعالیت‌های حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس و مقوله‌یابی برای آنهاست. فرآیند پژوهش با رویکرد کیفی و بر مبنای روش دلالت‌پژوهی و تحلیل اسناد انجام شده است. ابتدا از منظر مقولات مطرح پیرامون علم و فناوری، با مراجعه به بخشی از مکاتبات رسمی و خاطرات مکتوب تعدادی از فرماندهان سپاه پاسداران و مسئولین ارشد حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس، داده‌های اولیه جمع‌آوری گردید. سپس روایی دلالت آن‌ها بر مفهوم «اهتمام به علم و فناوری» و مقوله پیشنهادی توسط خبرگان موضوع سنجیده شد و برچسب‌گذاری مناسب صورت گرفت. سرانجام موارد معتبر شده، در قالب مدل سه‌شاخگی ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای، دسته‌بندی گردید. نتایج بیانگر آن است که در این بخش از دفاع مقدس و در میان عوامل سازمانی، نشانه‌های متعددی از عملیات دانشی نظیر: استفاده، اکتساب، کاربست، اشتراک‌گذاری، ترویج و تولید علم و همچنین نشانه‌های واضحی از اقدامات فناورانه نظیر شناسایی، به‌کارگیری، بهبود، نوآوری و تولید محصولات و ابداع روش‌های کاری جهت حل مشکلات و مسائل عملی وجود داشته و قابل برشماری است. البته تکرار و تنوع این نشانه‌ها در عوامل رفتاری بیشتر و در عوامل ساختاری کمتر بوده است.

واژگان کلیدی: دفاع مقدس، حفاظت اطلاعات، علم و فناوری، دلالت‌پژوهی

مقدمه

حفاظت اطلاعات یکی از ارکان نیروهای مسلح در ستاد و صف است. مأموریت این سازمان ماهیت ضداطلاعاتی دارد یعنی وظایف آن شامل تمام فرآیندها و اقداماتی است که موجب گردد اسناد و اطلاعات، کارکنان، اماکن، تجهیزات، تأسیسات، سامانه‌های اطلاعاتی، ارتباطاتی و عملیاتی خودی در برابر فعالیت‌های پنهان در حفظ شوند. هرچند امروزه برخورداری از علم و فناوری از عوامل برتری و موفقیت در این عرصه محسوب می‌شود اما اینکه آیا در شرایط خاص دوران دفاع مقدس نیز این موضوع مورد توجه بوده و نقش آفرینی کرده‌است نیازمند پژوهش است. هدف از این پژوهش آن است که نشان دهد در آن دوران نیز بخش حفاظت اطلاعات یگان‌های سپاه با وجود نوپایی و محدودیت‌های داخلی و محیطی، در مجموعه رویکردها و اقدامات خود، نسبت به دانایی توجه داشته و از توسعه ابزارها و روش‌های حرفه‌ای غافل نبوده است. لذا سوال اصلی پژوهش پیرامون یافتن نشانه‌هایی از اهتمام به علم و فناوری در فعالیت‌های حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس و مقوله‌یابی برای آن‌هاست.

مبانی نظری پژوهش حفاظت اطلاعات

مجموعه اقداماتی که توسط یک سازمان باهدف جلوگیری از دسترسی حریف به اطلاعات صورت می‌گیرد را «حفاظت اطلاعات» و سازمانی که عهده‌دار اقدام برای این مأموریت است را «سازمان حفاظت اطلاعات» می‌گویند (ساوه‌درودی، ۱۳۸۹). سازمان‌های حفاظت اطلاعات در نیروهای مسلح، سازوکار تعریف شده‌ای برای صیانت از منابع عملیاتی و پشتیبانی نیروهای مسلح در مواجهه با هرگونه عامل اختلال در مأموریت (جاسوسی، خرابکاری، براندازی) می‌باشند که تفصیل آن در قانون مصوب مجلس شورای اسلامی و ابلاغیات ستاد کل نیروهای مسلح مندرج است.

علم

هرچند بر سر تعریف علم اختلافات مبنایی و توصیفی وجود دارد اما وجوه و تعابیر مشترکی نیز دیده می‌شود که به کار این تحقیق می‌آید. در یک دیدگاه، علم مجموعه اقدامات فکری و عملی برای بررسی نظام‌مند ساختار و رفتار دنیای مادی و طبیعی از طریق مشاهده و آزمون است. به عبارت دیگر، علم صورتی از کسب دانش مبتنی بر شواهد است که بر پایه آزمایش‌های تجربی و تأیید مکرر نتایج به دست می‌آید. بر اساس این دیدگاه، علم در جستجوی قوانین جهان شمولی است

که می‌توانند در عالم تجربی مورد آزمایش واقع شوند. علم نوعی زبان جهانی برای پاسخ‌گویی به سؤالات اساسی درباره ماهیت اشیاء و پدیده‌ها است. در دیدگاه دیگر، علم به عنوان آمیخته‌ای از دانش ضمنی، شیوه‌های غیررسمی و کارهای وابسته به موقعیت ظاهر می‌شود که ممکن است لزوماً از روش علمی برای حصول به آن استفاده نگردد. بنابر این در ساحت علم، مسائل پیش روی بشر، چه برخاسته از جوانب مادی و چه برخاسته از جوانب غیرمادی جامعه قابل حل هستند. در نتیجه، علم به شیوه‌ای شفاف، مشارکتی و جامع، سبب افزایش یادگیری می‌گردد و پایه و اساس پیشرفت انسان است (نوروزی، مشایخ و محسنی کیاسری، ۱۳۹۷).

فناوری

«فناوری» نیز مانند علم، تعریف دقیق، شفاف و مورد اجماعی ندارد. طبق یک تعریف مشهور، فناوری به مجموعه دانش، محصولات، فرایندها، ابزار، روش و نظام‌های به کار گرفته‌شده برای تولید کالا یا خدمت اطلاق می‌شود. در نگاه قابلیت‌محور، فناوری قابلیت است که توسط انسان به وجود آمده و در دستگاه‌ها، روش‌ها و مهارت‌های انسانی بروز می‌یابد. به طور کلی می‌توان گفت که از یک دیدگاه محدود، فناوری به عنوان ابزار صرف و مصنوعات پیش‌برنده تعامل انسان با محیط است اما از یک دیدگاه گسترده، فناوری شامل زمینه و دانش چستی و چگونگی ساخت و کاربرد این مصنوعات است (نوروزی، مشایخ و محسنی کیاسری، ۱۳۹۷).

رابطه متقابل علم و فناوری

رشد سریع و شتابان فناوری و کسب جایگاهی رفیع توسط علم و تأثیرات گسترده آن‌ها در توسعه حوزه‌های مختلف، باعث اهمیت یافتن چستی و ماهیت علم و فناوری از یک طرف و نحوه ارتباط آن‌ها از طرفی دیگر شده است. جواب اولیه به سؤالات درباره چستی علم و فناوری و چگونگی رابطه آن‌ها این است که علم نظریاتی صادق درباره جهان و فناوری علم کاربردی است. این مضمون ساده که مورد پذیرش اکثر مردم عادی، دانشمندان، مهندسان، تاریخ‌نگاران و حتی فلاسفه علم و فناوری است، تحت عنوان آموزه فناوری به مثابه علم کاربردی شناخته می‌شود. این آموزه از یک نگرش فلسفی نشأت گرفته که مطابق با آن، فناوری نتیجه کاربرد علم در امور عملی است و در نتیجه الگویی ارائه می‌کند که در آن فناوری صرفاً محصول به‌کارگیری قوانین، اکتشافات و روش‌های علمی بوده و به‌کارگیرنده معرفت علمی است و خود مولد معرفت نمی‌اشد. در این الگو، علم به لحاظ وجودی و تاریخی بر فناوری مقدم است و از همین رو معمولاً چنین تصور می‌شود که اگر

پیشرفت علمی وجود نداشته باشد، پیشرفت فناورانه نیز رخ نخواهد داد (زیباکلام و احمدی، ۱۳۹۰). مدت‌هاست که محققان دریافته‌اند جوامع، نیازمند نگرشی جدید در پرتو بازخوانی رابطه علم و فناوری هستند. اصولاً مطالعات فلسفی تبیین کرده است که ایده فناوری به عنوان علم کاربردی در دنیای امروز دیگر به سادگی قابل دفاع نبوده و باید بازنگری اساسی در آن صورت پذیرد و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که علم بیشتر وامدار فناوری بوده است تا فناوری مدیون علم. به عبارت دیگر، علم فقط یکی از بازیگران در توسعه فناوری است و نه تنها علت آن. لذا در توسعه فناوری باید به عوامل مؤثر دیگر همچون اقتصاد فناوری و مسئله فرهنگ نیز توجه نشان داد (چاپرک و حاجی حسینی، ۱۳۹۵).

روش‌شناسی دلالت پژوهی

به نظر می‌رسد دانش بشری ریشه در ایده‌های اولیه دارد که در ابتدا دانش منقحی نبوده و با گذشت زمان دانش پژوهان تلاش کرده‌اند از قبل برداشت‌های تخصصی خود نوعی فرآیند غربالگری بر روی آن‌ها انجام دهند و با انجام نوعی پژوهش تجربی اعتبار آن دانش را (به طور خاص رشته‌های کاربردی) ارتقاء دهند. گاهی اوقات عناوین مقاله‌ها یا کتاب با عباراتی نظیر «دلالت‌هایی برای» یا «رهنمودهایی برای» آغاز می‌شوند. منظور از این عبارات چیست؟ واقعیت آن است که برخی اوقات پژوهشگران می‌خواهند از سایر رشته‌ها یا از فلسفه‌های مختلف، از یک چارچوب یا از یک نظریه رهنمودهایی قرض کنند و آن را در حوزه تخصصی خود بکار گیرند. به این کار «دلالت پژوهی» اطلاق می‌شود (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵). منابع دلالت پژوهی بسیار گسترده‌اند، از جمله اینکه گاه ایده‌ها و نظرات یک دانشمند مأخذ الهام یا دلالت برای یک حوزه مطالعاتی دیگر قرار می‌گیرد. گاهی نیز یک متن یا یک نظام ارزشی یا رفتار و گفتار پیشوایان دینی مبدأ دلالت پژوهی قرار می‌گیرد (زارعی و همکاران، ۱۳۹۸). یکی از استراتژی‌های بسیار متداول، اقتباس و عاریه دانش یک رشته برای تدقیق، بهبود، یا بسط دانش رشته دیگر است. این مبادله‌ام‌گونه در میان رشته‌های همگون و بعضاً ناهمگون فراوان به چشم می‌خورد. اندیشمندان هر رشته می‌توانند دلالت‌های اولیه‌ای از این آثار برای رشته‌های تخصصی خود را احصاء کنند. این دلالت‌ها در مراحل نخست دانش پژوهی بین رشته‌ای بعضاً خام بوده و صرفاً توصیفی - تحلیلی خواهند بود، اما با تدقیق و بسط این دلالت‌ها، پژوهش‌های تجربی - میدانی منجر به دانش محلی خاص هر رشته خواهد شد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵). همان‌طور که در روش‌شناسی داده‌بنیاد سه گونه بارز وجود دارد (نظام‌مند، برایشی، ساخت‌گرا)، در پژوهش‌های دلالت پژوهی نیز چندگونه متمایز برای انجام این پژوهش‌ها وجود دارد که در ادامه به طور مختصر بیان می‌شوند: (امینی و زارع، ۱۳۹۷).

رویکرد دلالت پژوهی نظام‌مند

در این رویکرد، پژوهشگر در ابتدا چارچوب مفهومی مورد نظر خود را به تفصیل طراحی می‌کند و سپس در منابع و مآخذ مورد نظر برای تک‌تک عناصر تشکیل‌دهنده آن چارچوب مفهومی به دنبال یافتن دلالت می‌گردد به گونه‌ایی که بین سهم‌یاری‌ها و دلالت هر کدام آن‌ها برای تک‌تک عناصر چارچوب مفهومی نوعی تناظر برقرار می‌شود. بیشتر مطالعات دلالت پژوهی بر این رویکرد متمرکزند.

رویکرد دلالت پژوهی برایشی

پژوهشگر در این طرح چارچوب مفهومی اولیه‌ای از موضوعات مورد نیاز برای دلالت مشخص نمی‌کند، بلکه یک سؤال کلی را مطرح می‌کند تا مشخص شود که مآخذ دلالت پژوهی چه دلالت‌هایی برای عرصه کلی موضوع مورد مطالعه وی دارند. آنگاه در مرحله گردآوری داده‌ها، این دلالت‌ها و موضوع یا مقوله مورد دلالت به صورت اقتباسی و ظهوری (برایشی) شکل می‌گیرند. دلالت پژوهی در این تحقیق بر اساس روش‌شناسی پیشنهادشده دانایی‌فرد تنظیم و سازماندهی شده است. وی ۱۱ گام برای مطالعه دلالت پژوهی برشمرده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۷):

۱. تعیین مناسب‌بودن پژوهش دلالت پژوهی
۲. تعیین مآخذ احصاء دلالت‌ها برای پرداختن به مسئله پژوهشی
۳. تعیین فرایندی برای واکاوی ابژه^۱ منتخب
۴. تعیین چارچوب مفهومی موضوع دلالت پژوهی
۵. نمونه‌گیری نظری ابژه دلالت پژوهی
۶. احصاء سهم‌یاری‌های ابژه دلالت پژوهی
۷. اعتبارسنجی سهم‌یاری‌های ابژه دلالت پژوهی
۸. متناسب‌سازی سهم‌یاری‌ها با چارچوب مفهومی موضوع دلالت پژوهی
۹. احصاء دلالت‌های مدنظر
۱۰. اعتبارسنجی دلالت‌های احصائی
۱۱. تدوین گزارش پژوهش

۱. ابژه (Object) در لغت به معنای موضوع و در فلسفه، به آن چیزی که مشاهده می‌شود گویند لذا در فعالیت‌های پژوهشی، ابژه را می‌توان، موضوع مورد مطالعه در نظر گرفت.

مدل سه شاخگی

مدل سه شاخگی دارای سه بعد: ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای است. علت نام گذاری مدل این است که ارتباط بین عوامل ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای به نحوی است که هیچ پدیده‌ای نمی‌تواند خارج از تعامل این سه شاخه انجام گیرد. در واقع، رابطه میان این سه شاخه یک رابطه تنگاتنگ ناگسستی است که در عمل از هم جدایی ناپذیرند. به عبارتی بین سه شاخه به هیچ وجه سه گانگی حاکم نیست بلکه سه گونگی حاکم است. تمایز و تشخیص این سه جنبه، صرفاً نظری و به منظور تجزیه، تحلیل و شناخت مفاهیم پدیده‌ها است. عوامل ساختاری و رفتاری، درون سازمانی و محصور در مرزهای سیستم سازمان هستند (دهقان و همکاران، ۱۳۹۱)

الف) عوامل ساختاری

دربگیرنده تمام عناصر، عوامل و شرایط فیزیکی و غیرانسانی سازمان است که با نظم، قاعده و ترتیب خاص و به هم پیوسته، چارچوب، قالب، پوسته و بدنه فیزیکی و مادی سازمان را می‌سازد. بنابراین تمام منابع مادی، مالی، اطلاعاتی و فنی که با ترکیب خاصی در بدنه کلی سازمان جاری می‌شوند، جزء شاخه ساختاری قرار می‌گیرند و در واقع عوامل غیرزنده سازمان هستند (اهرنجانی و سرلک، ۱۳۸۴).

ب) عوامل زمینه‌ای

شرایط و عوامل محیطی برون سازمانی هستند که محیط سازمان را احاطه می‌کند، با سازمان تأثیر متقابل دارند و خارج از کنترل سازمان هستند. هر نظام یا سازمانی در جایگاه ویژه خود همواره با نظام‌های محیطی در کنش و واکنش دائمی است. از این رو، همه علل و عواملی که امکان برقراری، تنظیم و واکنش به موقع و مناسب سازمان نسبت به سایر نظام‌ها را فراهم می‌آورند، زمینه یا محیط نامیده می‌شوند (مبینی و کشتکار، ۱۳۹۳).

ج) عوامل رفتاری

شامل عوامل و روابط انسانی در سازمان است که هنجارهای رفتاری، ارتباط غیررسمی و الگوهای ویژه به هم پیوسته و محتوای اصلی سازمان را تشکیل می‌دهند. این عوامل محتوایی در واقع پویایی بخش و حیات حش سازمانی تلقی می‌شوند و هر گونه عوامل و متغیرهایی که به طور مستقیم مربوط به نیروی انسانی باشند در این شاخه قرار می‌گیرند (دهقان و همکاران، ۱۳۹۱).

در خصوص شناخت عوامل سه گانه این مدل، مطالعات گوناگونی وجود دارد که در جدول ذیل به برخی از آن‌ها اشاره شده است (مبینی و کشتکار، ۱۳۹۳).

جدول (۱): نشانه‌شناسی عوامل مدل سه‌شاخه‌ای

منبع	مفاهیم پایه‌ای	مفاهیم رفتاری	مفاهیم ساختاری
(دهقن و همکاران، ۱۳۹۱)	محیط سیاسی، دولتی، اجتماعی و اقتصادی، ارتباط با روابط و چرخش	آموزش، انگیزش، ویژگی مدیران و کارکنان، فرهنگ سازمانی، شبکه رهبری	راهبرد ساختار سازمانی، تحقیق و توسعه، فناوری اطلاعات، ارزیابی عملکرد فرآیندها، منابع مالی
(اسلامی‌زایی و همکاران، ۱۳۹۱)	مسائل سیاسی، پیچیدگی، زیر ساخت‌ها، تغییرات عدم انعطاف، ارتباطات فناوری، بازار، منابع	فرهنگ سازمانی، نظریه‌پردازی، آینده نگری، حمایت مدیریت و ویژگی مدیران، ویژگی کارکنان، روحیه گروهی، توانمندسازی کارکنان	ساختار، تصمیم‌گیری و کنترل، نظام پاداش، راهبرد نظام مالی و بودجه، سیستم تحقیق و توسعه، نظام ارزیابی عملکرد، نظام اطلاعاتی
(اسفندیاری و همکاران، ۱۳۹۰)	مشتري‌گرایی، پیمانکاران و مشاوران	فرهنگ سازمانی، انگیزش و رضایت شغلی، رهبری، آموزش و یادگیری کارکنان، امنیت شغلی	ساختار سازمانی، روش، نظام پشتیبانی، شده اطلاعاتی، پرداخت، گزینش و استخدام، ارتقاء شغلی، ارزیابی عملکرد
(بیرغلی و متقی، ۱۳۸۹)	بسترهای سخاوتی، بستری فناوری و حقوقی، فرهنگ	حمایت کارکنان از تغییر، پشتیبانی مدیران	نیروی انسانی، ساختار اجرایی و هماهنگ کننده، فناوری، بودجه
(مخترانه و پشوری، ۱۳۸۶)	سختی و رفاه، تعارض، حرمت و پلک‌ها	نیروی انسانی، فرهنگ سازمانی	ساختار سازمانی، فنی و فناوری
(شرفی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸)	اجتماعی، فرهنگی، شبکه‌های تجاری	چشم‌انداز، راهبرد فرهنگ سازمانی، ویژگی فردی، تعهد رهبری، فناوری	طبیعی بودن ساختار، ساختار علمی، گستردگی ظهور مراکز، مسیر آموزشی، پژوهشی، مالی و نظری
(خدیجر، ۱۳۸۴)	جوسازی، محیط ارتباطات و روابط، تر سازمان، فرهنگ سازمان	روابط انسانی بین مدیریت و کارکنان، تمهید به سازمان و مدیریت مدیران و کارکنان	به‌کارگیری، کنترل، بسیج منابع، فرایند فرمالدهی و برنامه‌ریزی

نشانه‌شناسی اهتمام به علم و فناوری در حفاظت اطلاعات دفاع مقدس

با توجه به هدف پژوهش و با تکیه بر خبرگی محققان این پژوهش، مبتنی بر مفاهیمی که در تعاریف مختلف صاحب‌نظران از علم و از فناوری برجسته شده است و نیز با آگاهی از مأموریت و وظایف حفاظت اطلاعات، مجموعه توصیفاتی که نشانه اهتمام به علم و فناوری باشد و البته با شرایط شکل‌گیری و نقش آفرینی حفاظت اطلاعات سپاه در دفاع مقدس تناسب نیز داشته باشد، مدون شده و معتبر گردید. جداول ۲ و ۳ به‌طور جداگانه، شامل نشانه‌های اهتمام به علم و نشانه‌های اهتمام به فناوری، همراه با عبارت مناسب برای مقوله‌گذاری و دسته‌بندی آن‌ها می‌باشد.

جدول (۲): نشانه‌های اهتمام به علم در حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس

مقوله مورد دلالت	نشانه‌هایی برای اهتمام به علم (دلالت کننده)
استفاده از علم	مراجعه یا ارجاع به منابع یا نظرات علمی یا دانشی
تولید علم	ضبط، مکتوب کردن و مستند کردن تجارب و یافته‌های میدانی (تبدیل دانش ضمنی به صریح)
مشارکت علمی	تبادل دانش‌ها و یافته‌ها با مراکز علمی و آموزشی و افراد علمی
استفاده از عالم	به‌کارگیری افراد علمی یا دارای تخصص در امور تخصصی و کارشناسی
ترویج علم	تدوین و ترویج دستورها و آگاهی‌های علمی در قالب مستندات نظیر بروشور، فیلم، پوستر و ...

جدول (۳): نشانه‌های اهتمام به فناوری متناسب با حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس

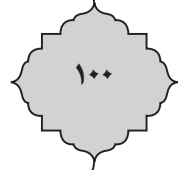
نشان‌هایی برای اهتمام به فناوری (دلالت‌کننده)	مقوله مورد دلالت
شناسایی و استفاده از ابزارها، تخصصی در مأموریت‌ها و وظایف گاد،	استفاده از فناوری،
اینگار و خلاقیت در طراحی و ساخت ابزارهای حل مسئله	تولید فناوری سخت
تغییر در روش‌ها و ایجاد نظامات انضباطی مناسب در ارائه خدمات حفاظتی به فرماندهان و رزمندگان	تولید فناوری نرم
مکتوب کردن و مستند کردن چگونگی ایجاد و کاربرد ابزارها و روش‌های حفاظتی برای بهره‌برداری دیگران	انتقال فناوری
توانمندسازی مخاطبان برای حل مسائل و مشکلات با بهره‌گیری از توانایی‌ها یا ایجاد قابلیت‌ها در خود	توانمندسازی کاربرانه

تحلیل داده‌ها

داده‌های این تحقیق با مراجعه به بخشی از مکاتبات رسمی و خاطرات مکتوب تعدادی از فرماندهان سپاه پاسداران و مسئولین ارشد حفاظت اطلاعات دوران دفاع مقدس گردآوری شده است. در متون موسوم به «مجموعه دوم تاریخ جنگ» به نقش حفاظت اطلاعات در همه ابعاد و زوایای دفاع مقدس پرداخته شده است (مرکز مستندسازی، ۱۳۹۶). از میان این مجموعه کتاب چهارم تحت عنوان «اصول و مبادی حفاظت در رزم» و کتاب ششم با عنوان «اهداف حفاظتی در عملیات‌های رزمی» در دسترس نویسندگان قرار گرفته است. محققان در گردآوری داده‌های اولیه با مراجعه به مکاتبات رسمی و خاطرات مکتوب فرماندهان ارشد و مسئولین حفاظت اطلاعات که مورد استناد مجلدات نامبرده است، بخش ایی را که بیانگر رویکردها، فعالیت‌ها و اقدامات اصلی و مؤثر حفاظت اطلاعات در میادین گوناگون دفاع مقدس بود شناسایی و یادداشت‌برداری کردند. سپس بر اساس مقولات مطرح در تعاریف علم و فناوری و جداول ساخته‌شده، بر اساس نظر خبرگان و روایی دلالت آن‌ها بر مفهوم اهتمام به علم و فناوری سنجیده شد و برچسب‌گذاری مناسب صورت گرفت. سرانجام موارد معتبرشده، در قالب مدل سه‌شاخگی دسته‌بندی گردید که نمونه‌هایی از این یافته‌ها در جدول ۴ گزارش شده است. قابل ذکر است که همه نشانه‌های دلالت‌کننده گردآوری شده و پس از مرور، اصلاح، ادغام و حذف موارد تکراری، موارد باقیمانده بالغ بر ۱۰۰ مورد شد که همراه با مقولات برچسب‌گذاری شده در اسناد پیوست مقاله موجود است.

جدول (۴): نمونه‌هایی از داده‌های گردآوری‌شده و مقوله‌های مورد دلالت

ردیف	نشانه استخراج‌شده	شرح دلالت	مداخل در اهمیت علم و فناوری	شاخه‌ها عوامل سازمانی
۱	در چه آموزش‌هایی ما در این بخش [دانش‌شناسی] افزایش پیدا می‌کرد میزان موفقیت آن‌ها کم می‌شد و ناکام می‌شدند. دیگر کسی به همین راحتی از طریق تعلق به کسی که نمی‌شناخت هیچ اطلاعاتی را نمی‌داد. این یکی از کارهای موفق ما در دوره وزم بود. ما نوارهای صوتی این مکالمات را برای نبردها بخش می‌کردیم تا ببیند با شنگرها خوب آشنا بشوند. روش‌هایی که متاهلین دارند... خیلی نکات خوب و کاربردی و واقعاً اثرگذار روی ایشان بود. بعد از جلسه همه بلافاصله اظهار رضایت می‌کردند که چقدر مطلب خوب و مفیدی بود و کاملاً نسبت به این موضوع روشن شدند تقریباً کسانی که پای این کلاس‌ها می‌نشستند واکسبه می‌شدند و امکان نداشت بتوانند از ایشان اطلاعات بگیرند. (ج ۴، ص ۶۰)	آموزش، توجه و تبلیغ حفاظتی متجر به کم‌شدن میزان موفقیت دشمن	تواناسازی فناوری	زمینه‌های رفتاری
۲	مجموعه‌های ترجیحی، منابع یا جزئیاتی برای این دوره تهیه می‌شد. ما حتی ساخت یک فیلم را هم شروع کردیم و کار و زمانه سعی -بصری هم داشتیم. بعضی صحنه‌های عملیاتی و اطلاعاتی فیلم‌های موجود را هم جدا می‌کردیم به‌عنوان تکه‌های آموزشی. یکی دوتا فیلم هم برای ساخت دادیم که در بخش جاسوسی‌های تلفتی و اطلاعاتی که دشمن می‌تواند استفاده کند، که ساخته شد تا بتوانیم در کلاس‌ها و مراکز بخش کنیم. اثرگذاری خیلی در حد خودش داشت ولی موفقیت این است که خیلی کم سرمایه‌گذاری کردیم هم از نظر مادی و هم فن و تکنولوژیکی، به آن بها ندادیم و استفاده از هر دو بخش آموزشی‌مان بیشتر کلاس، درس و کلام مری بود، ولی باز در حد خودش مفید بود. (ج ۵، ص ۶۰)	فرهنگ‌سازی امنیتی با منابع و جزوات، یوسنر و ساخت فیلم و استفاده از هر دو	ترویج علم رفتاری	رفتاری
۳	ادو این موضوع (نقل و انتقالات) هم کلیه حساسیت‌ها و ملاحظات رعایت می‌شد. به‌طور مثال در همین موضوع حتی دزدان کل هم از حساسیت‌ها و جزئیات خبر نداشت و به‌عنوان مثال می‌گفتیم هر کس برگه این رنگی دارد حق ورود دارد و هر چند وقت یکبار رنگه برگه‌ها عوض می‌شد مثلاً اینکه نمایندگی حفاظت همیشه در محوره‌های حساس حضور داشت و این کمکی خیلی بزرگی در کارها داشت و بقیه هم خیلی راضی بودند و اشراف کامل داشتند به کارهایی که آنجا می‌خواهد باشد. (ج ۴، ص ۱۴۰)	تجهیز رنگ مجرزه‌های تردد و نقل و انتقال در بازه‌های زمانی مختلف به منظور حفاظت نقل و انتقالات	استفاده از فناوری ساختاری	رفتاری ساختاری
۴	از سال ۶۵ به بعد تمام اقدامات عملیاتی در منطقه دارای "پوست حفاظتی" بود، یعنی هر عملیاتی چه در داخل منطقه چه نوار مرزی چه بیرون مرزی بدون پوست حفاظتی نبود هیچ حرکت نظامی نبود که حفاظت اطلاع داشته باشد ولی پوست حفاظتی ارائه تداوم پوست‌ها بر مبنای داده‌ها و اطلاعاتی که جمع‌آوری می‌شد در حوزه عملیاتی این اطلاعات پردازش می‌شد و صحت و سقم آن بررسی می‌شد بعد پوست تهیه می‌شد که به صورت جمع به همه ابعاد تردد مختبرانه نقل و انتقالات و... می‌پرداختند. (ج ۴، ص ۱۷۵)	ارائه پوست حفاظتی برای تمام اقدامات عملیاتی از سال ۶۵ به بعد متجر به موفقیت بیشتر شد	انتقال فناوری ساختاری	ساختاری

<p>مختاری</p>	<p>تولید فناوری نرم</p>	<p>ایجاد تشکیلاتی یا عنوان بررسی نهادیاد به منظور اهتمام به بررسی و تحقیقات در مختار ماحظا تا سطح قرارگاههای عملیاتی</p>	<p>۵ در میسها و یگانهای نظامی به دلیل نقش استتاجی که بررسی حفاظتی ایفا نموده و نقش و اهمیت که برای فرمندان دو تصمیم گیریهای عملیاتی و دفاعی دارد از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. به عبارت دیگر، در اثر بررسی و تحقیقات است که اطلاعات دقیق و مطمئن از دشمن و تواناییهای او بدست می‌آید و با دستیابی به این اطلاعات تصمیم گیری مسئولین و فرمندان سهولت، سرعت، سربختر و حتی صحیح تر خواهد شد</p>
<p>مختاری زمینه‌ای</p>	<p>به کارگیری علم</p>	<p>استفاده از تصمیم ردههای فرماندهی دو ارائه طرح‌های امتی و مکتف کردن خود رده به انجام تکالیف حفاظتی در عملیات</p>	<p>۶ ریک تجربه خوبی بود که ما را در پیشبرد وظایف حفاظت فیزیکی دو همه جا موفق غولفد کرد. ما دو این مرحله آمادیم از تخصص خود آرایان استفاده کردیم. همین جابجایی را با عملیات طرح موضوع کردیم. گفتیم باید برای این جابجایی طرح بشوند این یگانها را بر اساس ترکیب آدمها را جابجا کنیم... به اطلاعات گفتیم پرو طراحی کار شناسایی. چون ورود به کار شناساییهای متعدد در خط دشمن باعث لرزیدن، گرافاندن، دستگیر شدن و بسیاری از موضوعات دیگر می‌شد، خود اطلاعات مأمور شد این کار انجام بدهند... به مهندس گفتیم شما باید طرحی بدهی که کسرتن تهرات را در این جزیره داشته باشیم. در بحث یافتند هم می‌طور. "آقای ... که منزل یافتند ما بود فکر کنم ۵۰ تا ۷۰ درصد تریخته می‌خواست در منطقه ایجاد کند. به ایشان هم همین را گفتیم. شما باید بروید امکانات مربوطه را با خدمهها و هر چه می‌خواهی آماده کن. تو بها را بیاور تیر نقلها استکار کن. بعد شب عملیات خدمهها را تریچه کن" (ج ۲، ص ۱۶۵)</p>
<p>مختاری</p>	<p>استفاده از فناوری</p>	<p>انتخف پیش حفاظتی برای تردهها و نقل و اتقالات برای فریب مهورها و دیدبانیهای دشمن</p>	<p>۷ و کنار این توجهات بیوستهای حفاظتی - اطلاعاتی "بیوستهای که در عملیات رزم درست می‌شد" آنها هم به طور مستسی می‌کرد تا "نظام حفاظت اطلاعات" در حوزه و عملیات و منطقه برقرار بشود. دو کنترل تردد در رفت و آمدها، در روش حفظ اطلاعات، ما که نیروهای اطلاعات عملیات ما در جمع آوری اطلاعات و زمشان درگیر می‌شدند یا دو کار کجسنگ که می‌توانست اطلاعات زیادی به دشمن بدهد، تردههای امکانات نظامی ما تا تریخته؛ اینها را به شکل متناسبی با پیش حفاظتی انجام می‌شد که دشمن نتواند با استفاده از ابزارهای قوی که داشت مهورها و دیدبانیهایی که داشت بتواند بی به برنامه عملیاتی ما بیورد. همه اینها را سعی می‌کردیم در زمان قبل از عملیات، بصورت یک مجموعه متسجم دستورالعمل و تریچه و آموزش با هم انجام بشود تا شرایط حفاظتی آن عملیات رزم را تامین بکند که نسبتاً خوب و موثر بود. علاوه بر اینکه دشمن این همه امکانات بسج کرده بود خیلی از جاها باز آن اصل انگگیری استفاده می‌شد و ما می‌توانستیم عملیات خوبی را در مجموعه رزمان انجام بدهیم" (ج ۲، ص ۱۶۶)</p>

۸	<p>بلدا حفاظت با قدمت و یکد تران بالا و با تیره‌های مجرب و کارگشته و با قوازه‌های آموزشی درست، آمد که کار "آگاه‌سازی" انجام بدهد. هر چندر فعالیت‌های آگاه‌سازی ما (مثل نشریه و بروشور آگاه‌سازی) بیشتر انجام می‌شد همه، لزجسه مسئولین و افراد بسیجی به خود می‌آمدند و باعث می‌شد فرد مشکل‌داری وارد مجموعه و سیاه نشود... (ج ۱، ص ۷۰)</p>	<p>آگاه‌سازی حفاظتی با به کارگیری تیره‌های مجرب و با قوازه‌های آموزشی مجرب به استقبال رزمنده‌گان و همراهی با حفاظت و نیز شناسایی افراد مشکل‌دار و نفوذی</p>	<p>زمینه‌ای به کارگیری عالم</p>
۹	<p>به "آقای ... " پیشنهاد دادم که سمپتر کل فرماندهان را بنگارید. همین انتقال تجربیات حفاظتی را هم آنها داشته باشند. بدش... تیره‌های اطلاعات عملیات ما آمدند ترغیب‌های دشمن را گفتند. از ترغیب‌های دشمن و یکتکرات حفاظت و اقدامات شایسته فرماندهی را به هم آمیخته کردیم و... (ج ۱ ص ۱۶۱)</p>	<p>انتقال نقش و تجربیات حفاظتی فرماندهی در سمپتر فرماندهان از سوی خود فرماندهان</p>	<p>زمینه‌ای مشاورت علمی</p>
۱۰	<p>۱- جرقه خوبی زده شد و آنجا عمل شد همین گردآوری تجارب بود، همه دوستی که در پایگاه‌های درگیر در منطقه بودند هر ماه یکجسه و او در یکی از پایگاه‌های عملیاتی تشکیل می‌دادیم و از مسئولین حفاظت اطلاعات می‌خواستیم که حوادث و اتفاقات آن دوره را گزارش دهند... هر پایگاه و رده‌های به مدت ۲۰ دقیقه یا بیشتر با توجه به فراخور کارش گزارش می‌داد. نقاط مثبت و منفی و اقدامات خودی و دشمن را گزارش می‌کرد و ضعف و قوت‌ها جمع‌بندی می‌شد. خود همین گزارشات مسئولین حفاظت‌ها در جرح باعث می‌شد که تجارب برادران به مسئولین منتقل می‌شد. حتی وقتی که حفاظت پایگاه مرزبان گزارش می‌داد که چه اقدامات موثری انجام داده دشمن چه تحرکاتی داشته و تیره‌های خودی چه عکس‌العملی داشته‌اند دیگران این گزارش را می‌شنیدند و تجارب را یادداشت می‌کردند. (همان، جلد ۲ (۱۳۸۵) ص ۱۶۶)</p>	<p>احصاء و تجصیع منابع تولیدی در فرحنگه امنیتی از سوی صاحب‌مظران حفاظت اطلاعات در طول جنگ</p>	<p>تولید علم و مشاورت علمی رقتاری</p>
۱۱	<p>حفاظت اطلاعات در مناطقی که آلوده به حضور شبه‌انقلاب بود اقدامات بسیار خوبی را به مرحله اجرا گذاشت. مقصد توجه حفاظتی همه تیره‌ها تقویت شبکه منابع برای جمع‌آوری اطلاعات، بررسی صلاحیت‌ها، شناسایی افراد مستلحار و تعیین تکلیف آنها و... (جلد ۴، ص ۵۶ و ۵۸).</p>	<p>تهیه فیلترهای حفاظتی (شناسایی عوامل نفوذ و گروهک‌های شبه‌انقلاب از طریق بازرچرسی‌ها، تحقیقات محلی و گزارش‌های مردمی، تعیین صلاحیت و تعیین تکلیف موارد امنیتی)</p>	<p>تولید فناوری رقتاری</p>

۱۲	در مقدمات کار و قضایای عملیات و انفجر A به قلموی، حیطه‌بندی رعایت شده بود که خود مجموعه حفاظت هم اینها خیر نداشتند که عملیات پوش روی کجاست؟ گستر دگی، آن چقدر است؟ به طوری که موضوع عملیات در بین رزندگان مطرح نبود و بنگانها تا لحظاتی آخر از زمان و مکان عملیات خیر دقیق نگفتند (جلد ۴، ص ۶۰ و ۶۱).	رعایت حیطه‌بندی با مرزبندی ساختاری و تشکیلاتی و اتمام‌سازی فرماندهان به منظور رزگاری و جلوگیری از افتاد عملیات	تولید فناوری لرم	زمینه‌ای
۱۳	... باید از آن وضعیت بد روحی نیروهای در حال فرار جلوگیری می‌شد لذا اقداماتی به ذهن رسید نظیر ایجاد دژوشی و گرفتن کارت‌های شناسایی، سلاح و تجهیزات از نیروهای در حال عقب‌نشینی؛ قسداد مسیر برای انجام کارهای تبلیغی و روانی به منظور تجدید روحیه نیروهای در حال عقب‌نشینی؛ ارائه تحویل حفاظت اطلاعات از عقب‌نشینی (جلد ۴، ص ۱۴۱ و ۱۴۲).	توجه به نقش حفاظ در عقب‌نشینی‌ها از سری فرماندهی و اتخاذ تدبیر و اقدامات لازم در پوشش‌دهی‌ها از سری حفاظ	تولید فناوری لرم	زمینه‌ای
۱۴	در پاکسازی مناطق از شلیک‌ها، با توجه به اینکه بعضی از آنها می‌توانستند اطلاعات ارزشمندی را به ما بدهند از حفاظت خواستیم دخالت کرده و باعث شرد افراد را زنده دستگیر کنند. زیرا نیروها با یادآوری شهادت دوستانشان آن هم به طرز فجیع، مسکن بود از روی ناراحتی و بغض، بعضی از اسرا را از بین ببرند و حتی امکان داشت بین نیروها یک نفر نفوذی باشد که بتواند عملاً شولرد را از بین ببرد (جلد ۴، ص ۱۶۵).	شکل‌گیری حفاظت در جنگ‌های نامنظم با درخواست فرمندی	تولید فناوری لرم	زمینه‌ای
۱۵	برای تخلیه اطلاعاتی اسرای عراقی در چند عملیات، ما بالای سرکار رفیق ... همون اطلاعات و امثال آن، بعدها در قالب کتاب و جزوه آموزشی، تلویژن و برای آگاهسازی و آموزشی کارکنان تهیه و منتشر شد (جلد ۴، ص ۱۶۶ و ۱۶۷).	مشارکت دو بازرجوی اسرا و تخلیه اطلاعاتی آنها	تولید فناوری لرم	زمینه‌ای

مطابق نمونه‌های درج شده در جداول ۲ و ۳، دلالت‌های اهتمام حفاظت اطلاعات به علم و فناوری

به تفکیک حوزه و مقوله، جمع‌بندی و در جدول ۵ ارائه گردید:

جدول (۵): جمع‌بندی دلالت‌های اهتمام حفاظت اطلاعات به علم و فناوری به تفکیک حوزه و مقوله

حوزه	مقوله مورد دلالت	تعداد دلالت
اهتمام به علم (دلالت کننده)	استفاده از علم	۸
	تولید علم	۱۰
	مشارکت علمی	۱۱
	استفاده از علم	۴
	ترویج علم	۱۱
اهتمام به فناوری (دلالت کننده)	استفاده از فناوری	۸
	تولید فناوری سخت	۹
	تولید فناوری نرم	۳۰
	انتقال فناوری	۴
	توانمندسازی فناورانه	۱۱
مجموع	۱۰ مقوله	۱۰۶

جمع‌بندی آماری دلالت‌های احصاء شده، در قالب مدل سه‌شاخگی دربرگیرنده سه دسته عوامل ساختاری، زمینه‌ای و رفتاری به تفکیک حوزه علم یا فناوری در جدول ۶ ارائه گردیده است. نکته قابل توجه این است که علم و فناوری بیشترین تاثیر را در درون حفاظت‌ها و بر روی رفتار و اقدام خودشان داشته و در تعامل با محیط نزدیک خود به تاثیر گذاری و بهره‌برداری زمینه‌ای دست یافته است.

جدول (۶): جمع‌بندی آماری دلالت‌های احصاء شده در قالب مدل سه‌شاخگی به تفکیک حوزه علم یا فناوری

جمع دلالت‌ها	توابع عامل			حوزه مورد نظر
	رفتاری	زمینه‌ای	ساختاری	
۴۴	۳۲	۱۰	۲	اهتمام به علم
۶۲	۳۶	۱۷	۹	اهتمام به فناوری
۱۰۶	۶۸	۲۷	۱۱	جمع عوامل

نتیجه‌گیری

از آنجا که دوران دفاع مقدس مقارن با تغییرات و تحولات ناشی از انقلاب اسلامی، حضور گسترده جوانان انقلابی و تاسیس سازمان‌ها و نهادهای انقلابی نظیر سپاه، بسیج، جهادسازندگی، نیروهای داوطلب مردمی و شرایط خاص آن زمان بوده است اقدامات و تصمیمات حفاظت اطلاعاتی در صحنه نبرد، بیشتر ناشی از احساس تعهد، انگیزه‌های درونی، فوریت‌های میدانی، امکانات حداقلی در دسترس، اقتضائات میدانی، همراه با ابتکار و خلاقیت، شکل گرفته و پیش رفته است که البته در طول زمان به انسجام و شکل‌گیری دستورالعمل‌ها، ساختارها و روابط سازمانی منتج شده است. بر این اساس بدیهی است که در صحنه مورد اشاره، استفاده صریح و نمایان از عناوین و اصطلاحات اختصاصی و علمی فعالیت‌های دانشی و فناورانه که امروزه کاملاً شناخته شده و مرسوم‌اند رایج نبوده و زمینه‌ای نداشته است، اما مصادیق، کاربردها و نتایج به گونه‌ای است که انتظار می‌رود بتوان آن‌ها را ذیل ادبیات اختصاصی علم و فناوری و مفاهیم مرتبط به آن، گردآوری و دسته‌بندی کرد. به این منظور، پژوهش حاضر تلاش کرده است که به صورت روشمند در پی دلالت‌هایی باشد که نشان می‌دهد در بسیاری از فعالیت‌های حفاظت اطلاعاتی دوران دفاع مقدس نظیر: اعلام نظر، توصیه، آموزش، دستورات و الزامات عملیاتی آن‌ها، نمونه‌ها و رویکردهایی از توجه به قواعد علمی و به کارگیری ابزارهای حفاظتی و حتی ابداع آن‌ها وجود دارد. لذا با جستجو و گردآوری شواهد مرتبط در میان اسناد، خاطرات، تجربیات مستند شده مسئولین و نیروهای حفاظتی و عملیاتی و

دسته‌بندی و موضوع‌بندی آن‌ها در شاخص‌ها و سنجه‌های امروزی مدیریت علم و فناوری به اثبات فرضیه فوق پرداخت. نتایج گردآوری و تحلیل داده‌ها، حاکی از آن است که اولاً نشانه‌های متعددی از اهتمام به علم نظیر: اکتساب، استفاده، اشتراک‌گذاری و ترویج و تولید علم و همچنین نشانه‌های واضحی از اقدامات فناورانه نظیر: شناسایی، به کارگیری، بهبود، نوآوری و تولید محصولات و ابداع روش‌های کاری جهت حل مشکلات و مسائل عملی در مستندات دفاع مقدس وجود دارد که قابل برشماری است. ثانیاً از آنجا که بیشترین تکرار و تنوع نشانه‌ها در عوامل رفتاری دسته‌بندی شده است می‌توان گفت که یافته‌های علمی و تجهیزات فنی حفاظت اطلاعاتی در دوران دفاع مقدس در عوامل ساختاری یا زمینه‌ای یگان رزم، ظهور و بروز کمتری داشته است. ثالثاً نتایج نشان می‌دهد که اگر علم و فناوری در درون سازمان موجب تغییرات رفتاری و ساختاری شود می‌توان انتظار داشت، نتایج و پیامدهای مطلوبی در تعامل با محیط سازمان بگذارد و موجب استفاده از فرصت‌های و قابلیت‌های طرفین گردد. در پایان پیشنهاد می‌شود که وضعیت موجود حفاظت اطلاعات نیروهای مسلح از منظر اهتمام به علم و فناوری مورد پژوهش قرار گیرد تا بتوان به صورت تطبیقی و در مقایسه با دوران دفاع مقدس، میزان رشد و بهبود یا کاستی و سستی این حوزه در سازمان‌های حفاظت اطلاعاتی را سنجید.

منابع

۱. امینی، سیدجواد و زارع، علی. (۱۳۹۷). دلالت پژوهی الگوی ارزشیابی خط‌مشی براساس آموزه‌های نهج‌البلاغه. دو فصلنامه اسلام و مدیریت، شماره ۱۴.
۲. چاپرک، علی و حاجی‌حسینی، حجت‌الله. (۱۳۹۵). رابطه علم و فناوری از منظر سیاست‌گذاری و آموزش مهندسی و حوزه عمومی. راهبرد فرهنگ، شماره ۳۴.
۳. دانایی‌فرد، حسن. (۱۳۹۵). روش‌شناسی مطالعات دلالت‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها و مراحل اجرا. فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۸۶.
۴. دهقان، رضا؛ طالبی، کامبیز و عربیون، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). پژوهشی پیرامون عوامل مؤثر بر نوآوری و کارآفرینی سازمانی در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور. پی‌اورد سلامت، دوره ۶، شماره ۱.
۵. زارعی، طیبه؛ خواجه‌پور، کمال و زارع، احمد. (۱۳۹۸). ارائه روشی دلالت‌پژوهانه در مطالعات سبک زندگی اسلامی مبتنی بر روابط معنایی واژگان قرآنی. پژوهش‌نامه سبک زندگی، شماره ۹.
۶. زیباکلام، سعید و احمدی، مهدی. (۱۳۹۰). رابطه علم و فناوری: طرح و نقد الگوی فناوری به مثابه علم کاربردی. مجله سیاست علم و فناوری، سال سوم، شماره ۴.
۷. مبینی‌دهکردی، علی و کشتکار، مهران (۱۳۹۳). بررسی تاثیر مدل سه‌بخشی بر نوآوری اجتماعی. مدیریت نوآوری، شماره ۴.
۸. محمدی، پیمان؛ دانایی‌فرد، حسن و ذوالفقارزاده، محمدمهدی. (۱۳۹۷). بررسی دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی در ارزشیابی، خط‌مشی علم، فناوری و نوآوری. فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۱۰، شماره ۳.
۹. مرکز مستندسازی نقش و عملکرد حفاظت سپاه در دفاع مقدس. (۱۳۹۶). تاریخچه حفاظت اطلاعات. سازمان حفاظت اطلاعات سپاه.
۱۰. میرزایی‌اهرنجانی، حسن و سرلک، محمدعلی. (۱۳۸۴). نگاهی به معرفت‌شناسی سازمانی سیرت‌حول، مکاتب و کاربردهای مدیریتی. فصلنامه پیک نور، شماره ۱۱.
۱۱. نوروزی، عفت؛ مشایخ، جواد و محسنی‌کیاسری، مصطفی. (۱۳۹۷). واکاوی مفهوم و ابعاد دیپلماسی علم و فناوری مبتنی بر رویکرد فراترکیب. فصلنامه مدیریت نوآوری، سال هفتم، شماره ۲.